

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ**

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

бакалавра

на тему **«СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА З НЕПОВНОЛІТНІМИ,
СХИЛЬНИМИ ДО ДЕЛІНКВЕНТНОЇ ПОВЕДІНКИ»**

Виконала: студентка 4 курсу, групи 6.2310-сп
спеціальності 231 «Соціальна робота»
освітньої програми «Соціальна педагогіка»
Кондрашова Валерія Андріївна

Керівник: кандидат педагогічних наук;
доцент, доцент кафедри соціальної
педагогіки та спеціальної освіти
Гладиш М.О.

Рецензент _____

Запоріжжя

2024

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології

Кафедра соціальної педагогіки та спеціальної освіти

Рівень вищої освіти бакалавр

Спеціальність 231 «Соціальна робота»

Освітньо-професійна програма «Соціальна педагогіка»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____

« ____ » _____ 2024 р.

ЗАВДАННЯ

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Кондрашовій Валерії Андріївні

1. Тема роботи: «Соціально-педагогічна робота з неповнолітніми, схильними до делінквентної поведінки»

керівник роботи Гладиш Марія Олександрівна. кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки та спеціальної освіти

затверджена наказом ЗНУ від «05» лютого 2024 року № 234-с

2. Строк подання студентом роботи: 27 травня 2024 року

3. Вихідні дані до роботи: матеріали соціально-педагогічної практики, курсових робіт

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) проаналізувати сучасні підходи до визначення агресії, агресивної поведінки, форм та факторів, що їх обумовлюють; визначити особливості підліткового віку та передумови виникнення проявів делінквентності в даному віці; визначити шляхи і способи, форми та методи соціально-педагогічної роботи щодо профілактики та корекції делінквентної поведінки підлітків.

5. Перелік графічного матеріалу: -

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Вступ	Гладиш М.О.		
Розділ 1	Гладиш М.О.		
Розділ 2	Гладиш М.О.		
Висновки	Гладиш М.О.		
Додатки	Гладиш М.О.		

7. Дата видачі завдання: _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ п/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу		
2	Написання вступу		
3	Робота над першим розділом		
4	Робота над другим розділом		
5	Написання висновків		
6	Оформлення додатків		
7	Оформлення роботи, рецензування		
8	Захист		

Студент _____ Кондрашова В.А.

Керівник роботи _____ Гладиш М.О.

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ Мацкевіч Ю.Р.

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота: 46 с., 30 джерел, 3 додатки.

Об'єкт дослідження: делінквентна поведінка підлітків.

Предмет дослідження: зміст роботи соціального педагога з профілактики делінквентної поведінки серед підлітків.

Мета дослідження: розглянути причини проявів делінквентної поведінки та визначити основні напрямки соціально-профілактичної роботи.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати сучасні підходи до визначення агресії, агресивної поведінки, форм та факторів, що їх обумовлюють;

2. Визначити особливості підліткового віку та передумови виникнення проявів делінквентності в даному віці;

3. Визначити шляхи і способи, форми та методи соціально-педагогічної роботи щодо профілактики та корекції делінквентної поведінки підлітків.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань використовувався метод теоретичного аналізу та узагальнення психолого-педагогічної, соціологічної, правової літератури.

Теоретичне значення дослідження полягає у поглибленні знань про детермінацію агресивних форм реагування у підлітків, з'ясуванні основних факторів, які впливають на динаміку розвитку агресивності у делінквентну поведінку підлітків, визначенні принципових підходів та обґрунтуванні способів і методів соціально-педагогічної профілактики та корекції делінквентної поведінки підлітків; визначенні напрямів робіт щодо профілактики деструктивних проявів у поведінці дітей підліткового віку.

Практичне значення дослідження полягає в застосуванні отриманих знань через вивчення науково-методичної літератури, узагальнення набутої інформації, застосовувати її у подальшій практичній роботі у якості соціального педагога.

Галузь використання: заклади загальної середньої освіти, центри соціальних служб, навчально-виховні заклади, центри освіти та розвитку.

ДЕЛІНКВЕНТНА ПОВЕДІНКА, ПІДЛІТКИ, ДЕВІАНТНА ПОВЕДІНКА, АГРЕСИВНА ПОВЕДІНКА, СОЦІАЛЬНЕ СЕРЕДОВИЩЕ, СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА.

SUMMARY

Kondrashova V. A. Social and Pedagogical Work with Minors Prone to Delinquent Behaviour.

The qualification work consists of an introduction, 2 parts, conclusions, a list of used literature (30 names), 3 addenda on 5 pages. The volume of the qualification work is 54 pages, of which 38 are the main text.

Object of research: delinquent behavior of teenagers.

The subject of the study: the content of the social pedagogue's work on the prevention of delinquent behavior among teenagers.

The purpose of the study: to consider the causes of manifestations of delinquent behavior and to determine the main directions of social and preventive work.

The purpose of the study: to theoretically substantiate and develop training for the formation of communicative competence of future social pedagogues.

To achieve this goal, we set the following tasks:

1. To analyze modern approaches to the definition of aggression, aggressive behavior, forms and factors that determine them;
2. Determine the peculiarities of adolescence and the prerequisites for the emergence of delinquency at this age;
3. To determine the ways and methods, forms and methods of socio-pedagogical work on the prevention and correction of delinquent behavior of teenagers.

Research methods. The method of theoretical analysis and generalization of psychological-pedagogical, sociological, and legal literature was used to solve the tasks.

The theoretical significance of the study consists in deepening knowledge about the determination of aggressive forms of response in teenagers, clarifying the main factors that influence the dynamics of the development of aggressiveness in

delinquent behavior of teenagers, defining principled approaches and substantiating methods and methods of socio-pedagogical prevention and correction of delinquent behavior of teenagers; determining directions of work on the prevention of destructive manifestations in the behavior of children of adolescent age.

The practical significance of the research consists in the application of the acquired knowledge through the study of scientific and methodical literature, the generalization of the acquired information, and its application in further practical work as a social pedagogue.

Field of use: institutions of general secondary education, centers of social services, educational institutions, centers of education and development

Part 1 “Delinquent behavior of teenagers as a socio-pedagogical problem” considered the delinquent behavior of teenagers as a form of behavior that deviates from the social norm; the conditions for the formation of delinquent behavior in adolescence are disclosed: external and internal factors; given the classification of juvenile offenders.

Part 2 “Peculiarities of the social pedagogue’s work in the prevention of delinquent behavior among teenagers” a description of the diagnostic apparatus for detecting and diagnosing the propensity for delinquent behavior of teenagers is given; the content of the activity of the social pedagogue regarding the prevention of delinquent behavior of teenagers is revealed; psychological exercises for working with teenagers to overcome deviant behavior are defined; a system of classes for correction of aggressive behavior of teenagers has been developed.

The results of the research can be used in the work of teachers of higher education institutions in the process of developing methodological support for future social pedagogues.

Keywords: delinquent behavior, adolescents, deviant behavior, aggressive behavior, social environment, social and pedagogical work.

ЗМІСТ

Вступ.....	9
Розділ 1. Делінквентна поведінка підлітків як соціально-педагогічна проблема.....	13
1.1. Делінквентна поведінка підлітків як форма поведінки що відхиляється від соціальної норми.....	13
1.2. Умови формування делінквентної поведінки у підлітковому віці: зовнішні та внутрішні чинники.....	19
1.3. Класифікація неповнолітніх правопорушників.....	25
Розділ 2. Особливості роботи соціального педагога з профілактики делінквентної поведінки серед підлітків.....	29
2.1. Характеристика діагностичного апарату щодо виявлення та діагностики схильності до делінквентної поведінки підлітків.....	29
2.2. Зміст діяльності соціального педагога щодо профілактики делінквентної поведінки підлітків.....	32
2.3. Психологічні вправи для роботи з підлітками щодо подолання девіантної поведінки.....	36
2.4. Система занять з корекції агресивної поведінки підлітків.....	37
Висновки.....	44
Список використаних джерел.....	47
Додаток.....	50

ВСТУП

Актуальність дослідження. Більш як 30 років виборювання своєї незалежності українське суспільство, і особливо молодь, з багатьма труднощами не лише в економічній, політичній, соціальній сферах, а й в соціально-правовій та етико-психологічній сферах. Особливо гострі проблеми стосуються підростаючого покоління. За останні роки зросли показники підліткової делінквентної поведінки, а також відхилень в емоційному здоров'ї підлітків. Багато дітей і підлітків відзначаються підвищеною нервозністю, надмірною чутливістю та гарячковістю, вразливістю та емоційною неврівноваженістю. Але найбільш непокоять батьків, педагогів, психологів, соціальних працівників, співробітників МВС, громадськість, такі прояви поведінкової активності дітей і підлітків, як агресивність, жорстокість, цинізм, відчуженість, духовна спустошеність та протиправні вчинки. Війна, яка стала серйозним викликом для категорії підліткової молоді України, демонструє стрімке зростання рівня делінквентної агресивності, і є однією з найбільш актуальних проблем сьогодення. Внаслідок зазначеного постає невідкладне завдання розуміти причини й умови виникнення цього соціального явища, а також шляхів і засобів профілактики.

Аналіз наукової літератури показав, що ця проблема вже тривалий час викликає інтерес дослідників і практиків, про то свідчить стрімкий ріст кількості досліджень та публікацій з питань агресії, насильства і конфліктів. Вивченням делінквентної поведінки в Україні займалися й займаються представники декількох наукових напрямків: соціальної педагогіки, О. Безпалько, І. Зверєва, А. Капська, юридичної психології, Д. Александров, С. Максименко, Л. Мороз, кримінології, Ю. Александров, О. Джужа, Н. Максимова. Як вітчизняними, так і закордонними дослідниками вивчались особливості агресивної поведінки осіб різних вікових груп (І. Андрєєва, К. Бютнер, О. Гордякова, М. Дерешкявічус, С. Завражин, Л. Йоваїша,

І. Маковська, О. Осницький, Л. Семенюк, Л. Славіна, І. Фурманов та ін.), проблеми агресивності у зв'язку з конфліктами (Г. Васильєва, В. Ковальов, М. Левітов, В. Мерлін, М. Неймарк, С. Романін та ін.), емоціями (В. Вілюнас, Т. Дембо, Д. Зільман, та ін.), фрустрацією (А. Бандура, Д. Доллард, Л. Колчина, М. Мауєр, І. Міллер, Р. Сієре та ін.). Низку праць присвячено дослідженню взаємозв'язку агресивності з тривожністю, невротизмом, окремими властивостями нервової системи людини, а також вивченню агресивних проявів в осіб з патопсихологічними відхиленнями (М. Буянов, І. Жданова, О. Кенберг, Л. Пожар, О. Серебритьська та ін.) й агресивних дій криміногенного характеру (Н. Алікіна, І. Бойко, В. Знаков, Е. Квятковська-Тохович та ін.). Положення щодо соціально-педагогічної профілактики негативних явищ у молодіжному середовищі були розроблені Р. Вайнолою, Н. Гузій, Н. Заверико. Проте, можна стверджувати, що соціально-педагогічні засади означеної проблематики, розкрито не в повній мірі.

Більшість авторів розглядають делінквентну поведінку як категорію, яка охоплює різноманітні порушення правових та соціальних норм. Н. Аберкромбі розглядає поняття «делінквентність» (лат. *delinquo* – зробити вчинок, провинитися, схибити) у своєму Соціологічному словнику, класифікує як «проступок, який охоплює безліч порушень правових та соціальної норм, від простих пустощів до кримінальних дій, таких як крадіжка». В той же час, у словнику з юридичної психології знаходимо визначення делінквентної поведінки, як «різновиду девіантної поведінки, що полягає у вчиненні правопорушень (злочинів). Якщо девіантна поведінка являє собою систему вчинків, які відхиляються від загальноприйнятих норм громадянської поведінки, то делінквентна поведінка у комплексному значенні незаконні дії, незалежно від того, кримінальні вони або статусні, вчинені молодими людьми до 18 років, а молодь яка здійснює такі вчинки, відноситься до «неповнолітніх делінквентів».

Недостатня теоретична дослідженість особливостей, генезу, детермінації та способів соціально-педагогічної корекції агресивних реакцій підлітків, з

одного боку, і надзвичайна актуальність проблеми агресивної поведінки сучасних школярів для педагогічної практики, з іншого боку, обумовили вибір теми нашого дослідження: «Соціально-педагогічна робота з неповнолітніми, схильними до делінквентної поведінки».

Зі всього кола проблем людської агресії найважливішою можна вважати проблему агресії підлітків. Ця соціально-вікова група є не лише найбільш активним та динамічним елементом соціальної структури суспільства, але й являє собою майбутнє будь-якого суспільства. На думку багатьох фахівців, саме агресивність, виступає найбільш поширеним проявом та пусковим механізмом делінквентної поведінки, особливо серед підлітків. Актуальність цієї проблеми підтверджується і сучасною ситуацією в нашій країні, коли підростаюче покоління стає свідками військової агресії, смертей, насилля, наруги, обмеження фізичної свободи, культурної та національної самоідентифікації.

Об'єкт дослідження: делінквентна поведінка підлітків.

Предмет дослідження: зміст роботи соціального педагога з профілактики делінквентної поведінки серед підлітків.

Мета дослідження: розглянути причини проявів делінквентної поведінки та визначити основні напрямки соціально-профілактичної роботи.

Гіпотеза дослідження: соціально-педагогічна робота з делінквентними підлітками буде ефективною за умов, коли:

- її організація здійснюватиметься на основі сукупності науково обґрунтованих особистісно-зоорієнтованих впливів на агресивного підлітка з боку батьків, вчителів та соціальних педагогів;

- методи та технології роботи соціального педагога з агресивними, схильними до делінквентності, підлітками визначатимуться відповідно до їх індивідуально-психологічних, вікових особливостей, характеру соціальних та психологічних чинників, що сприяють формуванню агресивної та делінквентної поведінки.

Відповідно до мети і гіпотези визначено такі завдання дослідження:

1. Проаналізувати сучасні підходи до визначення агресії, агресивної поведінки, форм та факторів, що їх обумовлюють.

2. Визначити особливості підліткового віку та передумови виникнення проявів делінквентності в даному віці.

3. Визначити шляхи і способи, форми та методи соціально-педагогічної роботи щодо профілактики та корекції делінквентної поведінки підлітків.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань використовувався метод теоретичного аналізу та узагальнення психолого-педагогічної, соціологічної, правової літератури.

Наукова новизна дослідження полягає: у теоретичному обґрунтуванні та підтвердженні гіпотези щодо наявності психологічного симптомокомплексу специфічних особливостей самосвідомості та індивідуально-особистісних і соціально-психологічних передумов функціонування особистості у дітей підліткового віку, схильних до агресивних реакцій; обґрунтуванні системи соціально-педагогічної корекційної та профілактичної роботи з підлітками, схильними до деструктивних форм реагування, зокрема делінквентної поведінки.

Теоретичне значення дослідження полягає у поглибленні знань про детермінацію агресивних форм реагування у підлітків, з'ясуванні основних факторів, які впливають на динаміку розвитку агресивності у делінквентну поведінку підлітків, визначенні принципів підходів та обґрунтуванні способів і методів соціально-педагогічної профілактики та корекції делінквентної поведінки підлітків; визначенні напрямів робіт щодо профілактики деструктивних проявів у поведінці дітей підліткового віку.

Практичне значення дослідження полягає в застосуванні отриманих знань через вивчення науково-методичної літератури, узагальнення набутої інформації, застосовувати її у подальшій практичній роботі у якості соціального педагога.

РОЗДІЛ 1

ДЕЛІНКВЕНТНА ПОВЕДІНКА ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

1.1. Делінквентна поведінка підлітків як форма поведінки що відхиляється від соціальної норми

Проблема делінквентної (протиправної, антигромадської) поведінки, є центральною для дослідження більшості соціальних наук, оскільки громадський порядок відіграє важливу роль у розвитку як держави в цілому, так і кожного громадянина окремо.

Делінквентна поведінка – це поведінка, яка характеризується сформованою системою норм та цінностей у особистості, які не співпадають, або відхиляються від соціокультурних норм, і сприймаються особистістю як поведінкова норма [4].

У правовому полі здебільшого делінквентна поведінка пов'язується з порушенням суто правових норм, визначається як поле молодіжних правопорушень молодими людьми від 12 до 20 років.

Делінквентна поведінка як форма девіантної поведінки особистості має ряд особливостей.

По-перше, це один з найменш певних видів поведінки, що відхиляється. Наприклад, спектр вчинків, що визнаються злочинними, різний для різних держав, в різний час. Самі закони неоднозначні, і в силу їх недосконалості велика частина дорослого населення може бути підведена під категорію «злочинців», наприклад за такими статтями, як ухилення від сплати податків або заподіяння кому-небудь фізичного болю. Аналогічно цьому, всі знають, що брехати не можна. Але людина, що говорить правду завжди і скрізь, незважаючи на обставини, буде виглядати більш неадекватним, ніж той, хто бреше доречно.

По-друге, делінквентна поведінка регулюється переважно правовими нормами - законами, нормативними актами, дисциплінарними правилами.

По-третє, протиправна поведінка визнається однією з найбільш небезпечних форм девіацій, оскільки загрожує самим основам соціального устрою – громадському порядку.

По-четверте, така поведінка особистості активно засуджувався і карається в будь-якому суспільстві. Основною функцією будь-якої держави є створення законів і здійснення контролю за їх виконанням, тому на відміну від інших видів девіацій, делінквентна поведінка регулюється спеціальними соціальними інститутами: судами, слідчими органами, місцями позбавлення волі [12].

Нарешті, по-п'яте, важливо те, що протиправна поведінка за своєю суттю означає наявність конфлікту між особистістю і суспільством – між індивідуальними прагненнями і суспільними інтересами.

Делінквентна поведінка може виявлятися, наприклад, в бешкетництві і бажанні розважитися. Підліток з цікавості і «за компанію » може кидати з балкона важкі предмети (або їжу) у перехожих, отримуючи задоволення від точності попадання в «жертву». З пустощі людина може зателефонувати в диспетчерську аеропорту і попередити про нібито закладену в літаку бомбу. З метою привернення уваги до власної персони («на спір») молода людина може спробувати залізи на телевізійну вежу або вкрасти у вчителя з сумки записну книжку. Іноді вживання алкоголю чи наркотику також носить характер проступку.

Різниця делінквентної і кримінальної поведінки не в віці, з якого настає кримінальна відповідальність (делікти можуть здійснювати і дорослі, і навіть літні люди), а в ступені усвідомлення індивідом своїх протиправних вчинків і дій, їх соціальної значущості і шкідливих наслідків для оточуючих. Використовуючи образний вислів Є. Ангел (1977), до делінквентної поведінки можна віднести «злочинні дії, наміри яких були невинними». Основою делінквентної поведінки дорослого і літньої людини є психічний інфантилізм з комплексом характерних ознак: невмінням «розводити» ідеальні і реальні цілі,

що не відповідає віку наївністю і прямодушністю, дитячою захопленістю, егоцентризмом, формально - обов'язковим виконанням обов'язку і підлеглистю, небажанням і невмінням прогнозувати можливі майбутні небажані події (антиціпаціона неспроможність), підвищеної уразливості, потребою в втіюю і опіку, схильністю до різких коливань настрою і вираженим афектних реакцій.

Зовнішні та внутрішні умови сприяють формуванню делінквентної поведінки. У той же час, описуючи правопорушника, більшість авторів схиляються до висновку про вирішальну роль антисоціальної спрямованості особистості у становленні делінквентної поведінки. Йдеться про специфічну мотивацію, яка виступає безпосередньою причиною протиправної поведінки. В. Кудрявцев говорить про антигромадської орієнтації особистості. Інші автори використовують подібні терміни: криміногенна деформація особистості, антисуспільна установка, антисоціальна спрямованість, протиправна мотивація. Дані терміни позначають систему найбільш стійкість домінуючих мотивів особистості – внутрішніх спонукань, потреб, установок, цінностей, інтересів і переконань. Протиправна мотивація може мати різні витoki, різну ступінь вираженості. В. Місяці пропонує розглядати наступні провідні мотивації протиправних дій: корисливо-жадібну, насильно-егоїстичну, анархістсько-індивідуалістичну, легковажно безвідповідальну, боягузливо легкодуху [28].

А. Долгова на прикладі підлітків виділяє насильницький і корисливий типи деформації особистості. При насильницькому типі має місце прагнення до самоствердження, бажання представити себе сильною, справедливою, чуйною натурою, завжди готової прийти на допомогу. Проте уявлення про справедливість у таких осіб спотворені, їх мораль, по суті справи, є мораллю злочинця. Для них типові груповий егоїзм, тісна прихильність до неформальної групи, жорстокість, культ сили, переконаність у правильності своєї поведінки. Для корисливого типу більш характерний не груповий, а індивідуальний егоїзм. У його представників більш дефектні ціннісні орієнтації, вони повністю усвідомлюють протиправний характер своїх дій. Таких підлітків відрізняють скритність, аморальність, наявність корисливих установок, більш глибока

соціальна занедбаність. На практиці здебільшого доводиться мати справу з комбінаціями зазначених типів [26].

Протиправна мотивація, як стійка система домінуючих мотивів конкретної особистості, безпосередньо пов'язана з її правовою свідомістю. Правове свідомість передбачає: 1) знання законів і їх розуміння, 2) прийняття правил як особистісно значущих, переконаність у їх корисності та справедливості, 3) готовність, вміння і звичку діяти відповідно до законів і правил. Очевидно, що нормальне соціальний розвиток передбачає процес перетворення культурних (у тому числі правових) норм в індивідуальні цінності. Заломлені через систему особистісних смислів правові норми в поєднанні з вольовою регуляцією забезпечують таку якість особистості, як законослухняність [18].

Н. Кузнецова провела опитування з метою виявлення мотивації законослухняності дорослих людей. Серед опитаних 52,3% відзначили свою переконаність у корисності законів і порядку; 27,4% – звичку дотримуватися законів. Одиначні відповіді (від 4 до 1,5%) – вплив прикладу інших, страх втрати довіри оточуючих, особистий розрахунок, бажання уникнути осуду. Тільки 0,9% респондентів в якості мотиву законослухняної поведінки відзначили страх покарання. У молодих людей страх покарання більш виражений: його назвали 7% опитаних. Проте в цілому страх покарання не перешкоджає здійсненню злочину. За даними дослідження 2 тис. ув'язнених лише 4% респондентів у момент скоєння злочину замислювалися про подальшому покаранні. Дані дослідження показують, що у злочинців законослухняність в 5-9 разів нижче, ніж у нормальних людей [14].

Таким чином, мотивація виконання правил або їх порушення може бути найрізноманітнішою. Окремими мотивами, що спонукають до протиправних дій, можуть бути: прагнення негайно отримати задоволення, прагнення самоствердитися, прагнення до комфорту або високого соціального статусу, опозиційна поведінка (внутрішнє прагнення порушувати заборони), поведінкові стереотипи (досвід перебування в кримінальному середовищі), агресія і

садистичні нахили, слідування соціальним стереотипам і традиціям, потреба відчувати приналежність до групи і отримувати її схвалення, нудьга, прагнення до ризику і гострих відчуттів, фрустрація, необхідність вимушеного захисту, альтруїзм (правопорушення заради інших людей або високої мети).

Очевидно, що, стикаючись з делінквентною поведінкою, ми насамперед повинні досліджувати мотиви, за ним ховаються.

У психоаналітичних дослідженнях, які розкривають несвідому мотивацію, делінквентність розглядається як наслідок внутрішнього конфлікту і примітивних захистів. У разі антисоціальної поведінки можуть діяти такі несвідомі мотиви делінквентності:

- бажання, що вимагають негайного задоволення;
- переживання безсилового гніву, відчаю – агресії, яка шукає розрядки;
- образа, що вимагає помсти;
- заздрість, що спонукає до відновлення справедливості;
- недовіру і прагнення зберегти дистанцію;
- фантазії величі і всемогутності [13].

З точки зору особистісної динаміки А. Айхорн вказує на існування двох основних типів делінквентності:

- Прикордонне невротичний стан з симптомами антисоціальної поведінки; коли особистість перебуває в стані внутрішнього конфлікту і якась її частина забороняє делінквентна поведінка, викликаючи почуття провини. При домінуванні почуття провини делінквентами поводить дивно, наприклад ходить у вкраденої шапці або не отримує користі від вкраденого. Він явно домагається викриття і часто попадається. Йому сняться кошмари. Він відчуває полегшення після покарання. У ряді випадків почуття провини виникає у злочинців до скоєння злочину. Тут делінквентність виникає через бажання індивіда отримати полегшення від тиску супер-Его;

- Антисоціальна поведінка без ознак неврозу. У цьому випадку конфлікт «винесений назовні» – це відкритий конфлікт з оточенням унаслідок ранньої фрустрації лібідного бажань [2].

Але несвідома потреба в покаранні і фіксація на етапі домінування принципу задоволення виражені в обох ситуаціях .

Домінуючі і найбільш часто проявляються у конкретної особистості мотиви визначають загальну спрямованість особистості. У зарубіжній психологічній та медичній літературі для опису делінквентної поведінки дорослих людей (від 18 років) широко використовуються терміни: «антисоціальна», «соціопатичних», «психопатична» особистість. Дані поняття не тотожні звичним для нас поняттям – «кримінальна особистість», «характерологический психопат» – і не можуть виступати в якості медичного діагнозу. Соціопатичних (антисоціальна) особистість являє собою психологічний тип, описаний через глибинні психологічні механізми функціонування особистості. Основний внесок у вивчення соціопатичних динаміки зроблено психоаналізом. Серпень Айхорн (1876-1949), відомий своєю роботою з важкими підлітками, визначає делінквентность як «динамічне явище, результат взаємодії психічних сил, які виробляють спотворення».

Дане спотворення насамперед пов'язано з порушенням взаємин між Его і супер-Его. Супер-Его (як критична інстанція) може бути не сформовано, в інших випадках воно може бути надмірно жорстким – караючим. Нарешті, Его-ідеал (як частина супер-Его) може містити антисоціальні ідентифікації.

Н. Мак-Вільямс описує соціопатическую особистість через виражену потребу відчувати владу над іншими. Це може проявлятися як прагнення впливати на людей, маніпулювати ними, «піднятися» над ними. Багато авторів відзначають, що даний характер пов'язаний з базовою нездатністю до людської прихильності [6].

Рівень соціальної адаптації при цьому може бути різним. А. Айхорн ввів поняття явною і латентної делінквентності. Якщо в першому випадку мають місце антисоціальні дії, то в другому – це стан існує, але не проявляється зовні.

Людина з антисоціальною організацією особистості не обов'язково скоює злочини, але його життя в цілому визначається специфічною мотивацією. Представники деяких шанованих професій, безсумнівно, більшою мірою, ніж

інші, виявляють схильність до тиску і контролю (педагоги, судді, хірурги), поєднуючи свою індивідуальність з інтересами суспільства.

Особистості, що стали на шлях порушення закону, тим більше можуть бути досить точно описані з точки зору даного психологічного діагнозу. Цікавим фактом є те, що якщо соціопатичних особистості вдалося уникнути в'язниці або саморуйнування, вона має тенденцію «вигоряти» до середнього віку (до сорока років), нерідко досягаючи рівня « зразкового громадянина

1.2. Умови формування делінквентної поведінки у підлітковому віці: зовнішні та внутрішні чинники

Незважаючи на різноманітні громадські заходи, спрямовані на спонукання громадян дотримуватися встановлених законами і правилами, безліч людей щодня їх порушують. Нерідко буває важко зрозуміти, чому цілком звичайні з вигляду люди раптом роблять серйозний злочин. Найчастіше це психічно здорові особистості, у тому числі діти і підлітки.

При розгляді детермінації протиправних дій зазвичай говорять про сукупність зовнішніх умов і внутрішніх причин, що викликають подібну поведінку. Безумовно, в кожному конкретному випадку має місце унікальне поєднання чинників, проте можна визначити деякі загальні тенденції у формуванні делінквентної поведінки.

Соціальні умови відіграють певну роль в походженні протиправної поведінки. До них насамперед належать багаторівневі суспільні процеси. Це, наприклад, слабкість влади і недосконалість законодавства, соціальні катаклізми і низький рівень життя.

Згідно Р. Мертоном, деякі люди не можуть відмовитися від делінквентної поведінки, тому що в нинішньому суспільстві споживання переважна більшість будь-яку ціну прагне до доходу, споживання і успіху. Людям, так чи інакше «відсунуті убік» від суспільних благ, важко досягти бажаних цілей легальним

шляхом [9].

Соціальною причиною антигромадської поведінки конкретної особистості також може бути схильність суспільства навішувати ярлики. У ряді випадків стійке антигромадську поведінку формується за принципом порочного кола: первинне, випадково скоєний злочин – покарання – досвід насильницьких відносин (максимально представлений в місцях ув'язнення) – наступні труднощі соціальної адаптації внаслідок ярлика «злочинця» – накопичення соціально-економічних труднощів і вторинна делінквентність – більш тяжкий злочин?» і т.д.

Більше того, П. Кутер вказує на те, що багато законослухняні люди мають агресивно-кримінальні імпульси, які не реалізуються ними в конкретних діях, але проєктуються на інших людей, наприклад, роблять правопорушення. Внаслідок даних проєктивних процесів правопорушення можуть надмірно суворо оцінюватися і несправедливо каратися, що в свою чергу призводить до посилення делінквентності [14].

Таким чином, суспільство саме, як це не парадоксально, за допомогою невинуватих дій і надто серйозних покарань виховує злочинців, від яких хотілося б позбутися. Держава, проголошуючи боротьбу з насильством, сама його використовує (нерідко ще в більшій кількості) по відношенню до провинившогося. Сьогодні 86 країн світу мають у законодавстві статтю про страту. У цілому людям нав'язується насильницький стереотип взаємин. Представники влади переслідують делінквентна особистостей, демонструючи їм свою силу так, як ті поступали по відношенню до своїх жертв. Виникає порочне коло, рухаючись по якому, делінквентні особистості наносять шкоду собі і оточуючим.

Про особливу роль соціальної ситуації в детермінації злочинної поведінки свідчать спостереження за поведінкою людей в умовах тоталітарного режиму. П. Кутер наводить результати досліджень Дікса, що вивчав спадковість і розвиток особистості у ряду масових вбивць з німецьких СС (до і після їх роботи в концентраційних таборах). Було виявлено, що злочинна

поведінка есесівців, хоча і супроводжувалося їх різними особистісними розладами, але виявлялося тільки в соціально санкціонованих умовах - в період навчання і роботи в концтаборах. До нацистського режиму і після нього досліджувані особистості, як правило, не скоювали злочинів [14].

Істотну роль в походженні делінквентної поведінки відіграє мікросоціальна ситуація. Її формуванню, наприклад, сприяють: асоціальна і антисоціальна оточення (алкоголізм батьків, асоціальна і антисоціальна сім'я або компанія); бездоглядність; багатодітна і неповна сім'я; внутрішньосімейні конфлікти; хронічні конфлікти із значущими іншими.

Підсумовуючи літературні дані, можна перерахувати наступні мікросоціальні фактори, що викликають делінквентність:

- фрустрація дитячої потреби в ніжній турботі і прихильності з боку батьків (наприклад, надзвичайно суворий батько або недостатньо турботлива мати), що в свою чергу викликає ранні травматичні переживання дитини;
- фізична чи психологічна жорстокість або культ сили в сім'ї (наприклад, надмірне або постійне застосування покарань);
- недостатній вплив батька (наприклад, при його відсутності), що утрудняє нормальний розвиток моральної свідомості;
- гостра травма (хвороба, смерть батька, насильство, розлучення) з фіксацією на травматичних обставин;
- потурання дитині у виконанні його бажань; недостатня вимогливість батьків, їх нездатність висувати послідовно зростаючі вимоги або домагатися їх виконання;
- надмірна стимуляція дитини – занадто інтенсивні любовні ранні відносини до батьків, братів і сестер;
- неузгодженість вимог до дитини з боку батьків, внаслідок чого у дитини не виникає чіткого розуміння норм поведінки;
- зміна батьків (опікунів);
- хронічно виражені конфлікти між батьками (особливо небезпечна ситуація, коли жорстокий батько б'є матір);

- небажані особистісні особливості батьків (наприклад, поєднання невимогливого батька і потворствуючої матері) ;
- засвоєння дитиною через навічання в сім'ї або в групі делінквентних цінностей (явних або прихованих).

Як правило, на перших порах, переживаючи фрустрацію, дитина відчуває біль, яка за відсутності розуміння та пом'якшення переходить в розчарування і злість. Агресія привертає увагу батьків , що саме по собі важливо для дитини. Крім того, використовуючи агресію, дитина нерідко домагається своїх цілей, керуючи оточуючими. Поступово агресія і порушення правил починають систематично використовуватися як способи отримання бажаного результату. Делінквентна поведінка закріплюється.

У дослідженні «Злочинність неповнолітніх: тенденції та перспективи» М. Раттер і Д. Гідлер вказують на чіткий зв'язок між особливостями раннього дитячого розвитку в сім'ї і подальшої ступенем послуху індивіда, але стверджують, що механізми такого впливу родини як і раніше неясні. Вони також відзначають кореляцію між соціальними змінами і зростанням злочинності, знову підкреслюючи недостатність знань щодо механізмів цього зв'язку. На прикладі неповнолітніх дослідники приходять до висновку, що для злочинної поведінки існують множинні причини, включаючи вплив груп однолітків , соціального контролю і соціального навчання, біологічних і ситуаційних чинників. З їхньої точки зору, абсурдно шукати єдине пояснення або єдину стратегію профілактики [13].

Індивідуальні детермінанти протиправної поведінки становлять особливий інтерес для психологічного аналізу.

У свою чергу, індивідуальні особливості істотно визначаються статевими відмінностями. Наприклад, добре відомо, що протиправна поведінка більш характерно для чоловічої статі. Незважаючи на зростання жіночої злочинності, її відносні показники значно нижче чоловічих.

Можна говорити про злочини, більш властивих жінкам або чоловікам. Такі делікти , як вбивство дітей, проституція, злодійство в магазинах, частіше

скоюють жінки. Чоловіки ж частіше викрадають автомобілі, учиняють розбої, крадіжки, наносять тілесні ушкодження, вбивають. Існують і типово чоловічі злочину, наприклад зґвалтування .

Віковий фактор визначає своєрідність поведінки на різних етапах онтогенезу . Вікова динаміка частоти правопорушень проявляється наступним чином: вік більшості злочинців коливається в межах від 25 до 35 років; кількість злочинів неухильно зростає від 14 до 29; максимум випадків вчинення злочинів припадає на 29 років; з 29 до 40 років спостерігається поступове зниження; після 40 років злочину рідкісні [18].

Як очевидно, при антисоціальній поведінці (на відміну, наприклад, від агресивної) має сенс говорити лише по досягненню певного віку, на наш погляд, не раніше 6-8 років.

Як правило, дитина не може достатньо усвідомлювати свою поведінку, контролювати її, співвідносити з соціальними нормами. Тільки в школі дитина вперше і по-справжньому стикається з принциповими соціальними вимогами, і лише починаючи з шкільного віку від дитини очікується строге проходження основних правил поведінки.

Мають місце і «якісні» особливості прояву делінквентної поведінки в різному віці. Порушення соціальної поведінки на ранніх етапах онтогенезу, ймовірно, представляють собою проблеми психічного розвитку дитини або невротичні реакції, що носять тимчасовий характер. Наприклад злодійство дитини п'яти років може бути пов'язано з гіперактивністю, невротичної потребою в увазі та любові, реакцією на втрату близької людини, затримкою в інтелектуальному розвитку, неможливістю отримати необхідні харчування і речі.

З моменту вступу до школи ситуація принципово змінюється – починається етап інтенсивної соціалізації особистості в умовах зрослих психічних можливостей дитини. З цього часу певні дії дитини дійсно можна розглядати як наближені до протиправних . У молодшій шкільному віці (6-11 років) делінквентна поведінка може виявлятися у таких формах: дрібне

хуліганство, порушення шкільних правил і дисципліни, прогули уроків, втечі з дому, брехливість і злочинство [18].

Слід зазначити, що соціально-економічна криза сприяє зростанню делінквентної поведінки, в тому числі і в дитячій віковій групі. Збіднення частини населення, розпад інститутів суспільного виховання, зміна суспільних установок - все це неминуче призводить до того, що асоціальний дитина безпритульного виду стає звичним героєм міських вулиць. Вуличне хуліганство молодших школярів (крадіжки, афери біля телефонних автоматів, вимагання) поєднується з бродяжництвом, вживанням наркотичних речовин та алкоголю. Очевидно, що в подібних випадках дитяче девіантна поведінка закономірно переходить в делінквентна поведінка в підлітковому і дорослому віці.

Уявлення про поведінкову норму та девіацію в різних суспільствах відмінне. Дії людини не є добродесними чи протиправними за своєю природою, норма і девіація визначаються соціально. Кожне суспільство, кожна субкультура тисячоліттями вибудовує та відшліфовує свої норми і правила поведінки у соціумі. Важливу роль в цьому процесі відіграють, наприклад релігійні традиції, віра. У мусульман відкрите обличчя жінки недопустиме, у православних це загальноприйнята норма. Вживання алкоголю, азартні ігри, відношення до переривання вагітності, вживання легких наркотиків, все це має різні підходи до тлумачення норми та відхилення від норми у різних соціальних групах населення. Суспільство само вирішує в процесі своєї еволюції, що є норма, а що відхилення від норми. Норми пов'язані не тільки з суспільством, а й з окремим класом, професією, релігією, національністю. Ніхто не порушує усіх норм. Навіть ті, хто не підтримує загальноприйняті норми соціальної поведінки, злочинці наприклад, підтримують норми та звичаї кримінального світу. Але у будь-якому суспільстві чи соціальній групі засуджується такі антисоціальні прояви, як вбивство, фізичне насилля та спричинення каліцтва, викрадення людей, особливо дітей, та інші [21].

Протиправні дії в підлітковому віці (12-17 років) є ще більш усвідомленими. Поряд з «звичними» для даного віку порушеннями, такими, як

крадіжки та хуліганство – у хлопчиків, крадіжки і проституція – у дівчат, набули широкого поширення нові їх форми – торгівля наркотиками і зброєю, рекет, сутенерство, шахрайство, напад на бізнесменів та іноземців. У 1998 р. було зареєстровано близько 10 тис. неповнолітніх злочинців (10% від загального числа порушників закону). За статистикою більша частина злочинів, скоєних підлітками, групові. У групі знижується страх покарання, різко посилюються агресія і жорстокість, знижується критичність до подій і до себе. Найбільш показовим прикладом групового протиправної поведінки є «розгул» уболівальників після футбольного матчу, серед яких молоді люди складають більшість [28].

В. Кудрявцев вважає, що злочинна кар'єра, як правило, починається з поганого навчання і відчуження від школи (негативно-ворожого ставлення до неї). Потім відбувається відчуження від сім'ї на тлі сімейних проблем і «непедагогічних» методів виховання. Наступним кроком стає входження в злочинне угруповання та вчинення злочину – на проходження цього шляху потрібно в середньому 2 роки. За наявними даними 60% професійних злочинців (зłodіїв і шахраїв) почали цей шлях у шістнадцятирічному віці [19].

1.3. Класифікація неповнолітніх правопорушників

У психологічній науці та практиці делінквентність є варіантом девіантної поведінки. Цей феномен привертає увагу тим, що чітких критеріїв, за якими його можна було б розпізнати, немає. Це соціальне явище вивчають такі науки, як педагогіка, де делінквентність розуміють сукупність дій індивідуума. Ключовим моментом є те, що така поведінка порушує нормальне функціонування класного чи шкільного колективу, загрожує безпеці дітей чи усіх учасників освітнього простору.

У психології делінквентна поведінка, це та, яка суперечить правовим, моральним та етичним нормам. В основі такої поведінки лежить конфлікт

інтересів окремої людини та вимог суспільства, держави чи малої соціальної групи. Практики-психологи розробляють діагностичний матеріал для визначення відхилень та методи корекції девіацій [15].

Суспільствознавство та соціологія. Ці науки розглядають проблему делінквентності як дії антисуспільного характеру. Соціологи аналізують причини його виникнення, співвідносять з історичними особливостями, політичними процесами, тощо.

Право та криміналістика. Юристи вважають делінквентною поведінкою провини, правопорушення, соціально небезпечні дії неповнолітнього громадянина. Санкції за них прописані у нормативно-правових документах, це говорить про те, що така поведінка є формою злочинної поведінки, тобто класифікуються як дії кримінального характеру. Делінквентом називається людина, з делінквентною поведінкою, а її асоціальні вчинки – це делікти. Підліток, схильний до порушення законів, досягнувши 18 років, класифікується як злочинець.

За детермінацією можна виділити наступні групи підлітків – правопорушників.

Першу групу представляють підлітки, у яких внаслідок ряду причин виявляються не розвинені вищі почуття (совість, почуття обов'язку, відповідальність, прихильність до близьких) або уявлення про добро і зло, що спотворює їх емоційну реакцію на вчинки.

До другої групи можна віднести підлітків з гіпертрофованими віковими реакціями, що вказує на тимчасовий характер їх опозиційної і антисоціальної поведінки (за іншими сприятливими умовами).

Третю групу складають ті, хто стійкіше відтворює делінквентну поведінку свого безпосереднього оточення і для кого така поведінка є звичайно нормальною (з негативним образом самого себе, відсутністю навичок самоконтролю, слабо розвиненою совістю, споживацьким ставленням до людей).

До четвертої групи відносять підлітків із психічними та невротичними

розладами (у них поряд з делінквентною поведінкою присутні хворобливі симптоми або ознаки інтелектуального недорозвинення).

Нарешті, виділяється п'ята група підлітків, свідомо вибирають делінквентна поведінка (які не страждають психічними розладами, що володіють достатнім самоконтролем і розуміють наслідки свого вибору).

Найбільш несприятливими прогностичними: ознаками в плані подальшого формування антигромадської поведінки) можна вважати: відсутність совісті і почуття провини, патологічну брехливість, споживацьке ставлення до людей, байдужість, неохайність, виражену психопатологію.

Для вирішення таких питань, як визначення ступеня вираженості делінквентності і заходи впливу на особистість, важливе значення також має систематизація типів правопорушників. У 1932 р. М. Озерецьким була запропонована актуальна і сьогодні типологія неповнолітніх правопорушників за ступенем вираженості і характеру особистісних деформацій: випадкові, звичні, стійкі та професійні правопорушники [28].

Серед підлітків, які вчинили правопорушення, Є. Горбатовська, А. Долгова, В. Шумілкін та ін. в свою чергу виділяють наступні три типи:

- послідовно-криміногенний – криміногенний «внесок» особистості в злочинну поведінку при взаємодії з соціальним середовищем є вирішальним, злочин випливає з звичного стилю поведінки, воно обумовлюється специфічними поглядами, установками і цінностями суб'єкта;

- ситуативно-криміногенний – порушення моральних норм, правопорушення неприступної характеру і сам злочин в значній мірі обумовлені несприятливою ситуацією; злочинну поведінку може не відповідати планам суб'єкта, бути з його точки зору ексцесом; такі підлітки скоюють злочини часто в групі в стані алкогольного сп'яніння, не будучи ініціаторами правопорушення;

- ситуативний тип – незначна вираженість негативної поведінки; вирішальний вплив ситуації, що виникає не з вини індивіда; стиль життя таких підлітків характеризується боротьбою позитивних і негативних впливів [21].

Аналогічно В. Кудрявцев говорить про професійні злочинців (особах, регулярно вчиняють злочини, що живуть на прибутки від них), ситуативних (діючих залежно від обстановки), випадкових (переступили закон тільки одного разу).

К. Платонов (1987) виділив такі типи особистості злочинців:

1) визначається відповідними поглядами і звичками, внутрішньої тягою до повторних злочинів;

2) визначається нестійкістю внутрішнього світу, коли особистість робить злочин під впливом обставин, що склалися або навколишніх осіб:

3) визначається високим рівнем правосвідомості, але пасивним ставленням до інших порушників правових норм;

4) визначається не тільки високим рівнем правосвідомості, але й активною протидією або спробами протидії при порушенні правових норм;

5) визначається можливістю тільки випадкового злочину [25].

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА З ПРОФІЛАКТИКИ ДЕЛІНКВЕНТНОЇ ПОВЕДІНКИ СЕРЕД ПІДЛІТКІВ

2.1. Характеристика діагностичного апарату щодо виявлення та діагностики схильності до делінквентної поведінки підлітків

Кожна дитина дорослішає і поступово входить у світ дорослих людей, дорослих взаємин, дорослих вчинків. І не кожній дитині, підлітку під силу самостійно розібратися з тими викликами, які йому готує соціум, особливо якщо немає підтримки й наставництва у сім'ї, школі, серед друзів та близьких.

Проблема девіантності – це сукупність різних рівнів взаємодії підлітка: відносини та атмосфера у сім'ї, шкільне виховання, ставлення до себе в різних життєвих ситуаціях. Тому необхідно проводити системний аналіз індивідуальних особливостей підлітка, соціально-психологічних, психолого-педагогічних, особистісних факторів, що впливають на соціальне відхилення у поведінці. Проводиться діагностика за кількома показниками, й з урахуванням цих показників складається корекційна програма й проводиться виховна й профілактична робота [22].

На першому етапі діагностики проводиться бесіда та консультування батьків. Виясняється склад сім'ї, місце проживання, чи працюють батьки, який спосіб життя ведуть. Зустрічі проводяться на початку «Батьки-діти», потім окремо з кожними, а після ще один раз з одним з батьків, але без присутності підлітка.

Первинна діагностика повинна виявити рівень відносин «батьки-діти», рівень соціалізації, засвоєння підлітком норм, знань, культури спілкування, систему цінностей сім'ї, соціуму, держави. На наступному етапі діагностика стосується виключно самого підлітка, саме за допомогою спеціальних тестів досліджується рівень емоційно-вольової сфери, когнітивні можливості, та

індивідуальні особливості юнака чи юнки.

Використовуються загальноприйняті методики – опитувальник батьківського ставлення (Варга, Столін), діти про батьків (Шафер), опитувальник соціалізації для школярів, рисункові тести «Людини під дощем» та «Дощ в казковій країні».

Для уточнення та оцінки ймовірних порушень розумового розвитку підлітка, девіантної поведінки, додатково проводиться, або можливо бути рекомендованим, вивчити пізнавальні потреби дитини, роботу його вищої нервової діяльності, пам'ять, увагу, мислення, спрямованість на потребу засвоєння нових знань, зокрема навчального процесу, навичок їх використання, ставлення до навчання в цілому, до окремих навчальних предметів, зокрема.

В даному випадку можуть бути рекомендовані методика оцінки рівня домагань дітей шкільного віку «Спрямованість на оцінку», тест тварин Зазо, тест шкільної тривожності Філіпса.

Для визначення психо-емоційного стану дитини підліткового віку схильної до делінквентної поведінки, його індивідуальних особливостей, застосовується методика Дембо-Рубінштейна, особливості особистості вивчаються по багатофакторному опитувальнику Р. Кеттела (дитячий варіант, юнацький варіант – 14 F), по тесту-опитувальнику Шишека, за тестом кольорів Люшера.

Після проведення стандартизованої процедури діагностики делінквентної поведінки для підлітка складається Індивідуальна корекційна програма, з якою згодом і будуть працювати усі члени команди зацікавлених: соціальний педагог, психолог, можливо дефектолог, логопед, корекційний педагог, невролог, та інші вузькі фахівці.

Консультаційні зустрічі, корекційні заняття традиційно плануються один раз на тиждень, краще два рази, з обов'язковим включенням пропрацювання роботи над конкретними рисами відхилення.

Важливий момент цієї програми – робота з батьками. Саме їх допомога, їх включеність дасть важливий поштовх у досягненні позитивних результатів.

Демонстрація своєї небайдужості, підтримка, підбадьорювання, й інші бонуси від найрідніших людей стимулюють підлітка до досягнення прогресивних змін. Але, слід пам'ятати, що робота з емоційно-вольовою сферою підлітка в будь-якому випадку, процес тривалий.

Також для визначення прояву делінквентної поведінки серед підлітків дослідниками, соціальними педагогами, психологами, використовуються наступні діагностичні методики: 1. «Діагностика схильності до поведінці, що відхиляється» (за О. Орел); 2. Опитувальник «Самооцінка психічних станів особистості» Р. Айзенка; 3. «Опитувальник виявлення причин відхилення у поведінці та розвитку підлітка».

Проаналізуємо детальніше вищезначені експериментальні методики:

Методика «Діагностика схильності до поведінки, яка відхиляється від норми» (О. Орел). Запропонована методика діагностики схильності до поведінки, яка відхиляється від норми є стандартизованим тестомопитувачем, призначеним для вимірювання готовності (схильності) підлітків до реалізації різних форм поведінки, яка відхиляється [5]. Дана методика складається із опитувальника, який містить певний набір спеціальних психодіагностичних шкал, що направлені на вимірювання готовності реалізовувати означені прояви поведінки, що відхиляється від норми.

Тестові шкали методики СОП.

1. Шкала установки на соціально-бажані відповіді.
2. Шкала схильності до подолання і правил.
3. Шкала схильності до адиктивної поведінки.
4. Шкала схильності до самоушкоджуючої та саморуйнівної поведінки.
5. Шкала схильності до агресії та насильства.
6. Шкала вольового контролю емоційних реакцій.
7. Шкала схильності до делінквентної поведінки [5].

Опитувальник Г. Айзенка «Самооцінка психічних станів особистості», адаптований нами до дітей підліткового віку. Опитувальник Р. Айзенка включає опис різних психічних станів, наявність яких у себе випробуваний має

підтвердити чи спростувати. Опитувальник дає можливість визначити рівень тривожності, фрустрації, агресії та ригідності. Кожному випробуваному пропонується опитувальник із 40 речень [40].

Методика «Опитувальник виявлення причин відхилень у поведінці та розвитку підлітка» Вчителю, класному керівнику чи батькам пропонується заповнити таблицю «Основні причини відхилень у поведінці та розвитку», де перелічені можливі причини, що формують педагогічну занедбаність школяра. Респондент, який заповнює таблицю-анкету, фіксує встановлені причини; якщо вони не відображені в таблиці, то заносяться до розділу «Інші причини». Результати обстеження вносяться до Карті обстеження. У ній представлено кілька розділів: загальні відомості, сімейне виховання, навчання, дисципліна, суспільно-трудова діяльність, оцінне ставлення до колективу, асоціальні відхилення, причини відхилень, властивості особистості, висновок, педагогічні поради. Аналіз всього матеріалу дає можливість зробити висновки про схильність до девіацій у дітей підліткового віку, включених до експериментального дослідження.

2.2. Зміст діяльності соціального педагога щодо профілактики делінквентної поведінки підлітків.

У роботі з важковиховуваними учнями використовуються загальні методи виховання, які поділяються на три групи: методи формування суспільної свідомості, методи формування досвіду суспільної поведінки, методи заохочення і покарання. В особливих випадках звертаються до спеціальних методів і прийомів перевиховання.

До групи методів формування суспільної свідомості відносять бесіду (фронтальну чи індивідуальну), лекцію, диспут і приклад.

До групи методів формування досвіду суспільної поведінки відносять вправи, привчання, вимоги (в тому числі і громадська думка) і доручення.

До групи методів стимулювання і оцінки поведінки відносять методи заохочення і покарання.

В індивідуальній виховній роботі, окрім названих методів перевиховання, використовуються і спеціальні прийоми педагогічного впливу. Ці прийоми базуються на організації певної педагогічної ситуації, завдяки якій на основі відповідних психологічних закономірностей у педагогічно занедбаних учнів виникають нові думки і почуття, що спонукають їх до позитивних вчинків, до подолання своїх недоліків [21].

До творчих прийомів педагогічного впливу відносять: переконання, навіювання, прояв доброти і уваги, моральну підтримку і зміцнення віри у власні сили, активізація почуттів, організація успіху в діяльності, залучення до цікавої діяльності, опосередкування, обхідний рух, прохання, довіра, авансування особистості.

До гальмуючих прийомів педагогічного впливу відносять: паралельний педагогічний вплив, іронія, попередження, осуд, пробудження тривоги через майбутнє покарання, ласкавий докір, удавана байдужість, вибух.

Крім залучення вихованця до різних видів діяльності, його озброюють умінням працювати над собою. Існують такі прийоми самовиховання: самопереконавання, самонавіювання, самопідбадьорювання, самоперключення, самопримус, самозаохочення, самоаналіз, самоконтроль, самооцінка, самоосуд, самонаказ, самозаборона, самозобов'язання, самохарактеристика [19].

У роботі з девіантними дітьми можна використати нижченаведені прийоми виховання.

Перша група прийомів індивідуального педагогічного впливу.

1. Прохання про допомогу. Педагог, для того щоб прихилити до себе учня й установити довірчий контакт, звертається до нього за порадою, розповідаючи про свої проблеми.

2. Оціни вчинок. Для з'ясування моральних позицій підлітка й коригування цих позицій учитель розповідає історію і просить оцінити різні вчинки учасників цієї історії.

3. Обговорення статті. Добирається низка статей, у яких описуються різні злочини та інші асоціальні вчинки людей. Педагог просить підлітка дати оцінку цим учинкам. У дискусії вчитель намагається через поставлені запитання дійти разом зі школярем правильних висновків.

4. Добрий учинок. У процесі роботи з підлітком йому пропонується надати допомогу тим, хто її потребує. При цьому важливо оцінити цей учинок позитивно, не зводячи його в ранг «героїчного поведження».

5. Оголення протиріч. Передбачає розмежування позицій вихователя і вихованця щодо того чи іншого питання в процесі виконання творчого завдання з наступним зіткненням суперечливих суджень, різних точок зору.

6. Стратегія життя. Під час бесіди педагог з'ясовує життєві плани учня. Після цього він намагається з'ясувати разом з ним, що допоможе реалізувати ці плани, а що може перешкодити їх реалізації.

7. Розповідь про себе та інших. Учитель пропонує кожному написати розповідь про минулий день (тиждень, місяць) і після цього відповісти на запитання: чи можна цей час прожити інакше?

8. Мій ідеал. У процесі бесіди з'ясовуються ідеали школяра і робиться спроба оцінити ідеал, виявивши позитивні моральні якості дитини.

9. Казка для підлітка. Цей прийом певною мірою використовує ідею казкотерапії. Вихователь складає казку, в якій герої дуже схожі на дитину й осіб з її оточення. Закінчення казки складають педагог і учень разом.

10. Рольова маска. Учням пропонується звикнути до певної ролі й виступити вже не від свого імені, а від імені відповідного персонажа.

Друга група прийомів пов'язана з організацією групової діяльності.

1. Безперервна естафета думок. Учні «по ланцюжку» висловлюються на задану тему: одні починають, інші продовжують, доповнюють, уточнюють. Від простих суджень (коли головним є власне участь кожного учня в запропонованому обговоренні) за введення відповідних обмежень (вимог) слід перейти до аналітичних, а потім проблемних висловлювань учнів.

2. Самостимулювання. Учні, об'єднані в групи, готують один одному певну

кількість зустрічних запитань. Поставлені запитання й відповіді на них колективно обговорюються.

3. Імпровізація на вільну тему. Учні вибирають ту тему, на якій найбільше розуміються та яка викликає в них певний інтерес; творчо розвивають основні сюжетні лінії, переносять події в нові умови, по-своєму інтерпретують зміст подій, що відбуваються, тощо.

4. Інструктування. На період виконання того чи іншого творчого завдання встановлюються правила, що регламентують спілкування і поведження учнів: у якому порядку, з урахуванням яких вимог можна вносити свої пропозиції, доповнювати, критикувати, спростовувати думку своїх товаришів.

5. Розподіл ролей. Чіткий розподіл функцій і ролей учнів відповідно до рівня володіння тими знаннями, уміннями й навичками, які потрібні для виконання завдання.

6. Коригування позицій. Тактовна зміна думок учнів, прийнятих ролей, образів, що знижують продуктивність спілкування й перешкоджають виконанню творчих завдань.

7. Самоусунення вчителя. Після того як визначено мету і зміст завдання, встановлено правила і форми спілкування під час його виконання, учитель ніби самоусувається від прямого керівництва або ж бере на себе обов'язки рядового учасника.

8. Розподіл ініціативи. Передбачає створення однакових умов для прояву ініціативи всіма учнями. Його можна застосовувати в ситуації «придушеної ініціативи», коли позиційні виступи й атаки одних гасять ініціативу й бажання спілкуватися в інших.

9. Обмін ролями. Учні обмінюються ролями (або функціями), які отримали під час виконання завдань. Інший варіант цього прийому передбачає повну або часткову передачу вчителем своїх функцій групі учнів або окремому учневі.

10. Мізансцена. Суть прийому полягає в активізації спілкування і зміні його характеру за допомогою розташування учнів у класі в певному об'єднанні один з одним у ті чи інші моменти виконання творчої роботи.

2.3. Психологічні вправи для роботи з підлітками щодо подолання девіантної поведінки

1. Вправа «Тахістоскоп». Група сідає колом. Один або двоє учасників стають у центрі кола. Вмикається світло, і учасники, які знаходяться в центрі кола, прибирають будь-яких поз, нерухомо застигаючи в них. За сигналом готовності на короткий час вмикається світло й відразу ж вмикається. У момент спалаху світла ті, хто сидить у колі, намагаються якомога точніше запам'ятати положення тих, хто позує. Після спалаху в темряві учасники, які позували в центрі, вертаються на свої місця. Потім світло вмикається і члени групи, за винятком тих, хто позував, спільними зусиллями намагаються відновити те, що вони бачили. Натурщиків повертають у коло й «ліплять» з них ті самі пози, у яких, на думку групи, вони перебували під час спалаху світла. Після того як суперечки вщухнуть і група дійде загального або кількох альтернативних рішень, учасники в центрі кола демонструють свої справжні пози.

2. Вправа «Вибір». Учасники сідають колом. За командою вчителя кожен з них повинен показати пальцем на одного зі своїх товаришів по групі, припустімо, на того, з ким він хотів би скласти пару в якій-небудь іншій грі. Мета гравців – досягти в кожній зі спроб такого вибору, за якого група розпалася б на пари учасників, які взаємно вибрали один одного.

Ця рефлексивна гра незважаючи на свою простоту вимагає від учасників урахування дуже багатьох

моментів і зазвичай завершується лише після тривалих і безуспішних спроб. У кожному такті постійно виникають «фатальні» багатокутники, і лише деякі гравці поступово «намацують» один одного й виокремлюються в пари. Члени таких пар, як правило, усуваються з подальшого загального пошуку рішення тим, що в кожній наступній спробі продовжують вибирати одне одного. Це значно полегшує роботу іншим учасникам.

Педагогові слід звернути особливу увагу на ситуації, коли одна зі сформованих пар «розвалюється» на черговому такті гри.

Вправа «Я – хороший, я – поганий». Педагог радить школяру скласти перелік рис свого характеру. Взявши аркуш паперу, потрібно розділити його вздовж і навпіл: у лівій частині перелічити свої хороші якості, а в правій – погані.

У ході бесіди вчитель прагне, щоб якості, виділені школярем в обох стовпцях, були або однаковими за кількістю, або щоб хороші переважали над поганими.

Не рекомендується зупиняти вправу в той момент, коли школяр виділив у собі велику кількість негативних якостей і не зміг визначитися, що ж у ньому є позитивного.

3. Вправа «Лист самому собі». Педагог радить учневі щодня писати листа самому собі. Писати довгі листи рекомендується, коли з'являється необхідність вилити сильні почуття й переживання на папері.

У цих листах необхідно описувати свої стани, важливі події, враження від прожитого й відчутого.

Крім психотерапевтичного ефекту ця вправа може дати й інший ефект. Порівнюючи свої записи, зроблені в різні дні, учень зможе побачити, наскільки по-різному він ставився до тих самих людей, подій, фактів.

Корисно обговорити, від яких причин залежать суперечливі оцінки того, що відбувається.

Прийоми виховання девіантних підлітків – це педагогічно оформлені дії, за допомогою яких на поведження і позиції учня здійснюються зовнішні впливи, що змінюють його погляди, мотиви й поведження, у результаті чого включаються механізми самовиховання й коригування взаємин і вчинків.

2.4. Система занять з корекції агресивної поведінки підлітків

Мета та особливості занять.

Заняття спрямовані на усвідомлення та відтворення поведінки агресивно налаштованої людини та рефлексію свого стану. Запропонована система занять,

окрім корекції, має на меті й створення умов для особистісного зростання учасників зустрічей.

Заняття 1. Тема: Злість.

Мета: Основною метою цього заняття є створення позитивного психологічного простору, встановлення та усвідомлення причин, що викликають злість, гнів, агресію.

1. Знайомство. Ведучий або тренер: Назвіть своє ім'я та рису характеру чи поведінки, що починається з тієї самої літери, що і ваше ім'я. Вправа виконується по колу. Хто бажає розпочати?

2. Правила. На зелених пелюстках написати правила, що приймаються групою, та кріпляться до «основи» квітки (квітку готують заздалегідь).

3. Вправа «Що таке образа?». На фліп-чарті записується запитання: «Що таке образа? Чому нас ображають люди? Чому ображаємо ми?» та фіксуються всі відповіді. Потім йде обговорення записаного, розмірковування: «Як ми ставимося до тих, хто ображає нас? Як до нас ставляться ті, кого ображаємо ми?».

4. Вправа «Як ти реагуєш на образу?». На фліп-чарті перерахувати та записати всі запропоновані варіанти на запитання: «Як ти реагуєш на образу?», – потім пропонується поміркувати та назвати одним словом-почуттям, що виникає перш за все в душі на образу іншої людини (наприклад: гнів, злість, байдужість, занепокоєння та інше).

5. Вправа «Мої образи – гнів інших людей». Пропонується записати на окремих аркушах, як люди зображали злість, гнів, агресію щодо тебе протягом тижня, а потім обговорити записане.

6. Вправа «Зла людина». Спираючись на зазначені особливості агресивної людини, спробуйте зобразити її в будь-якому образі за допомогою різнокольорових фарб. Але одна умова: малювати необхідно не пензлями, а пальцями. В кінці вправи обговорення: Що зображено? Чому саме так? Які кольори найчастіше були використані?

7. Підбиття підсумків. На рожевих та синіх аркушах паперу написати

відповідно свої позитивні чи негативні враження від заняття, або те, чого бажали б уникнути наступного разу. На прощання по колу передаємо рухи, що відповідають прощанню.

Заняття 2. Тема: Гнів.

Мета: Рефлексія симптомів, що виникають під час гніву, відображення почуттєвої різниці між емоціями злості та гніву; встановлення та усвідомлення учасникам причин та наслідків гніву.

1. Привітання. По колу передається лялькове курча зі словами: «Дарую тобі оце курча. Дивись, яке воно мале та беззахисне, не ображай, а захищай його від усяких негараздів» (потрібно дуже обережно передавати курча, щоб ненароком не нашкодити).

2. Правила. Пропонується пригадати правила, що були прийняті минулого разу та добрати нові, які на вашу думку необхідні.

3. Вправа «Що таке гнів?». Відбувається обговорення відмінностей гніву від злості, дається тлумачення термінів «злість» та «гнів», «агресія».

Гнів – почуття сильного роздратування.

Злість – вороже, сердите, роздратоване ставлення.

Агресія – фізична або вербальна (словесна) поведінка, спрямована на завдання шкоди.

Обговорення:

- Як та з чого виникає гнів? Коли у вас викликають гнів?
 - В кого і коли ви викликаєте гнів? Як змінюється вираз обличчя та тіло людини?

- Що відбувається, коли ти гніваєшся? Чи подобається тобі гніватися?
 Що відбувається з тобою під час гніву?

- Що подобається чи не подобається тобі, коли ти гніваєшся?

4. Вправа «Кулька гніву». Потрібно взяти дві повітряні кульки. Пропонується уявити, що кожен видих повітря – це ситуація, що викликає гнів, а повітряна кулька – людина, яка починає поступово гніватись більше та більше з кожним нашим видихом. Коли перша кулька сильно надута, ставиться

запитання: «Чи можна тепер давити на кульку (людину)? Що може трапитись?» (Натискаємо на кульку повільно, потім сильніше, поки вона не лопне) «Чи безпечно бути поруч з такою людиною?» Другу кульку пропонується також надути, але потихеньку спускати повітря («спускати гнів»). Запитання: «Що відбувається тепер?», «Чи може людина стримувати свій гнів?», «Який варіант кращий?».

5. Вправа «Я-розгніваний». Давайте пригадаємо, який вигляд має людина, що гнівається. Як ви вважаєте, як ви виглядаєте, коли гніваєтесь? Спробуйте пальцями за допомогою фарб намалювати людину, що гнівається. Малюнки обов'язково обговорюються.

6. Підсумки. На запропонованих листках зазначити, що сподобалось на сьогоднішньому занятті, а чого потрібно уникнути наступного разу.

Заняття 3. Тема: Альтернатива гніву.

Мета: Усвідомлення помилкових уявлень про гнів, визначення здорової та нездорової реакції на гнів, закріплення власної реакції на гнів.

1. Привітання. Пропонується привітатися з сусідами по заняттю за руки, за ніс, за вухо, спинами, ліктями, колінами.

2. Правила. Повторення правил з попереднього заняття. Згадуються правила, які були порушені і чому, щоб уникнути повторних помилок.

3. Вправа «Альтернатива гніву». Кожен учасник самостійно заповнює аркуш (додаток 1 – зробити заздалегідь). Далі проводиться мозковий штурм для пошуку відповіді на запитання: «Що ти робиш, коли злий?». Кожна запропонована відповідь записується на фліп-чарті. Обговорити кожну відповідь та вирішити, які з реакцій здорові, а які – ні. Ігнорування, втеча або бездіяльність не є ознакою здоров'я, так само, як і реакції, пов'язані із завданням шкоди собі та іншим.

4. Вправа «Помилкові уявлення про гнів». Дуже часто люди живуть з міфами щодо гніву. Користуючись додатком, обговоріть кожен вираз з позиції: «Чому це не так?».

5. Вправа «Такі різні емоції». На фліп-чарті записуються шість емоцій:

гнів, радість, сум, сміх, провина, самотність. Під час обговорення цих емоцій необхідно підтримати думку, що всі емоції просто існують; вони не можуть бути ні добрими, ні поганими. Добрим чи поганим може бути спосіб їхнього вираження.

6. Домашнє завдання на тиждень. Спробуйте користуватись здоровими способами реакції у разі виникнення гніву та злості. Розкажіть про інші способи виходу гніву хоча б одній людині.

7. Підсумки. Обговорити, що сподобалось чи не сподобалось на занятті. Потім, ставши в коло, скріпити руки в замок і передавати енергію тепла тому по колу спочатку зліва направо, потім навпаки. Висновок: яку енергію передали – таку й отримали.

Заняття 4. Тема: Наслідки поведінки.

Мета: Усвідомлення наслідків агресивної поведінки, поведінки під впливом гніву для самого себе та інших людей.

1. Привітання. Вітаючись з усіма по колу, зроби комплімент своєму сусіду. Намагайтеся, щоб цей комплімент був справедливим та щирим.

2. Правила. По черзі кожен учасник за допомогою рухів та міміки (без слів) покаже правила, прийняті групою на попередніх заняттях, але зробить це так, щоб інші відгадали це правило.

3. Вправа «Три недоліки». Пропонується на аркуші паперу ліворуч вказати три свої найстрашніші недоліки, а потім праворуч записати: чим ці недоліки можуть бути корисними для тебе і чому їх зовсім не хочеться позбутись (наприклад: трохи лінує, зате може більше відпочивати).

4. Вправа «Ситуація гніву». Згадати протягом останніх 3-4 місяців ситуації гніву, викликаних образами: чи тебе образили, чи ти образив. В результаті оформлення таблиці зроби висновки, з ким ти найчастіше свришся і конфліктуєш. Поміркуй, чому так відбувається.

5. Вправа «Наслідки поведінки». На фліп-чарті записується ситуація, що викликає чи призводить до обурення, гніву, злості, агресії, конфлікту. Після запису кожна ситуація розглядається групою та пропонуються різні поведінки.

Після того на кожен варіант поведінки необхідно вказати наслідки, до яких така поведінка призводить.

6. Завдання на тиждень. Поміркувати та записати, до яких (навіть найабсурдніших) наслідків довело б себе людство, як би всі стали агресивні.

7. Підсумки. Обговорення – що було складно робити, що було найлегше.

Заняття 5. Тема: Зняття емоційного навантаження.

Мета: Вчити керувати власними емоціями та конструктивно спілкуватися.

1. Привітання. Учням пропонується розділитись парами, повернутись один до одного по черзі, дивлячись на партнера, змалювати його зовнішність та характер, уникаючи оцінок.

2. Правила. Повторення колишніх правил та прийняття нового: без оціночного спілкування.

3. Вправа «Обурення». На фліп-чарті записується запитання: «Що викликає обурення під час спілкування?». Можливі відповіді:

а) слова-боржники: «Ти повинен...», «Тобі потрібно...», «Ти не повинен...».

б) «Дізнання».

в) «Всезнайка»: він все знає, а я – нічого.

г) Зміна теми розмови.

д) Змагання «Це ще нічого, а ось у мене...».

4. Вправа «Випусти пару». (Заздалегідь підготувати газету на кожного учасника). Якщо всередині кликоче гнів, його необхідно «випустити», але так, щоб не нашкодити людям та собі. Уяви, що всі твої образи, проблеми, суперечки, чвари – це газета. Що ти зробиш з нею? Зроби це! (розірвати газету на два-чотири шматки). Дивись – твої проблеми ще великі, зменш їх! (розірвати газету на дрібні шматки). А зараз ці малі шматки можна викинути у сміття, щоб вони вже ніколи нам не завадили.

5. Обговорення. Що з тобою відбувалось під час попередньої вправи? Що було причиною цього? Що необхідно зробити, щоб від цього звільнитись?

6. Вправа «Я – висловлювання». Згадайте ситуацію. Коли конкретна

людина почала вас дратувати, або справа дійшла до бійки. Запишіть: «Ти сказав, ти зробив, ти відповів, ти сварився». А зараз заміни «Ти» на «Я». Що змінилось? Що ти відчуваєш зараз?

7. Підсумки. Що тобі вдалося сьогодні найважче? Прощаючись, потисніть руки, потім помахайте рукою, вклоніться, присядьте, кивніть головою, кліпніть очима.

ВИСНОВКИ

Делінквентна поведінка є різновидом девіантної поведінки, яка характеризується сформованою системою норм та цінностей у особистості, які не співпадають, або відхиляються від соціокультурних норм, і сприймаються особистістю як поведінкова норма.

У правовому полі здебільшого делінквентна поведінка пов'язується з порушенням суто правових норм, визначається як поле молодіжних правопорушень молодими людьми від 12 до 20 років.

Делінквентна поведінка як форма девіантної поведінки особистості має ряд особливостей.

По-перше, це один з найменш певних видів поведінки, що відхиляється. Наприклад, спектр вчинків, що визнаються злочинними, різний для різних держав, в різний час

По-друге, делінквентна поведінка регулюється переважно правовими нормами - законами, нормативними актами, дисциплінарними правилами.

По-третє, протиправна поведінка визнається однією з найбільш небезпечних форм девіацій, оскільки загрожує самим основам соціального устрою - громадському порядку, тому вважається абсолютним.

По-четверте, така поведінка особистості активно засуджувався і карається в будь-якому суспільстві, для цього розробляється низка правових норм, актів, законів. Санкціями за делінквентну поведінку є адміністративна, або кримінальна відповідальність.

По-п'яте, важливо те, що протиправна поведінка за своєю суттю означає наявність конфлікту між особистістю і суспільством - між індивідуальними прагненнями і суспільними інтересами.

За ступенем відхилення від суспільних а правових норм виділяються три види делінквентної поведінки:

- несуттєві поведінкові відступи від прийнятого етикету та суспільної

моралі (більше подібні до девіантності);

- незначні порушення правових норм, які не тягнуть за собою серйозну кримінальну відповідальність;

- відверті порушення правових норм, що суворо караються законом.

До перших двох груп видів делінквентної поведінки відноситься: Дрібні адміністративні правопорушення: хуліганство, нецензурна лайка на вулиці, розпивання алкогольних напоїв у громадських місцях, доведення малолітніх до стану сп'яніння, насадження громадянам непристойними пропозиціями чи репліками.

Дисциплінарні провини: неявка на роботу та систематичні прогули без поважних причин, прихід на роботу у стані наркотичного чи алкогольного сп'яніння, порушення правил охорони праці, що може привести до травм та каліцтва. До третьої групи поведінкової деліктів відносять конкретні порушення адміністративного та кримінального кодексів: це злочини – проституція, поширення наркотиків, поширення порнографії, крадіжки, зґвалтування, терористичні акти.

Основними причинами прояву делінквентної поведінки на сьогодні є: дитяча психотравма; посилення міграції та зниження рівня економічної стабільності в Україні через російську агресію щодо нашої країни; низький рівень правової культури населення, і підлітків зокрема; збільшення соціального та економічного розмежування серед населення держави; фізичне насильство щодо підлітка у сім'ї чи соціумі; прагнення підлітка заявити про себе, самоствердитися; проблеми соціальної адаптації; підвищена особиста тривожність, і перехід до агресивної поведінки як форми самозахисті; замкнутість та добровільна самоізоляція від соціуму; попадання підлітка під вплив асоціальної групи однолітків, або старших за віком людей, та інші. Як правило, делінквентна поведінка формується внаслідок одночасної дії декількох негативних факторів.

Основними формами роботи щодо попередження делінквентної поведінки серед підлітків є система профілактичної та просвітницької роботи

соціального педагога. Метою профілактичних заходів є:

- розвиток соціальної компетентності та критичного мислення підлітків;
- формування навичок самоконтролю та саморегуляції;
- розвиток цілеспрямованості, стресостійкості, відповідальності;
- розвиток комунікативних навичок, вміння конструктивно приймати критику, вирішувати конфлікти соціально прийнятними методами.

Профілактична робота спрямована на нейтралізацію поведінкових відхилень у неповнолітніх підліткового віку. Основними напрямками профілактичної роботи є:

- профілактика виникнення патологій у психофізичному розвитку особистості;
- захист прав та інтересів підлітків, організація правової освіти неповнолітніх;
- руйнування деструктивних моделей поведінки через формування у підлітків альтернативних способів міжособистісних відносин;
- організація змістовного дозвілля підлітків, залучення їх до суспільно корисної діяльності, зокрема під час війни до волонтерства;
- організація підліткових дискусійних клубів та гуртків за інтересами залучення молоді до театрального, образотворчого та музичного мистецтва, до систематичного заняття спортом, активними формами дозвілля.

Перераховані засоби профілактики делінквентної поведінки підлітків будуть мати позитивне зрушення тільки при активному залученні до цієї роботи усіх зацікавлених сторін: педагогів загальноосвітніх закладів, соціальних педагогів, психологів, батьків та самих підлітків.

Мета нашого дослідження досягнута. Завдання виконані.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Богомолова М. Ю. Делінквентна поведінка підлітків як соціально-педагогічна проблема. *Педагогічні науки*. 2011. Вип. 59. С. 357-362.
2. Бриндіков Ю. Соціально-педагогічна робота з підлітками із делінквентною поведінкою як можливість їх реінтеграції у соціум. *Молодь і ринок*. 2014. № 12. С. 88-92.
3. Величко Т. Б. Психологічні проблеми девіантної поведінки молоді. *Психологічні проблеми сучасної молоді*. 2003. Вип. 12. С. 88-89.
4. Гірняк А. Н., Карп'як Т. М. Соціально-психологічні детермінанти делінквентності підлітків. *Актуальні задачі сучасних технологій* : матеріали міжнар. наук.-техн. конф. молодих учених та студентів, (м. Тернопіль, 17-18 лист. 2016 р.). Тернопіль, 2016. Т. 2. С. 318-319.
5. Головка Н. І. Соціальна профілактика правопорушень: навч. посіб. Київ : ДП «Видавничий дім «Персонал», 2014. 174 с.
6. Жук В. О., Макар Л. М. Соціально-педагогічна робота з профілактики правопорушень серед підлітків. *Актуальні проблеми досліджень у галузі соціальної педагогіки і соціальної роботи* : матеріали всеукр. наук.-практич. конф. здобувачів вищої освіти (м. Харків, 19 трав. 2023 р.). Харків, 2023. С. 42-44.
7. Заверико Н. В. Теоретичні засади соціально-педагогічної технології роботи з підлітками. *Соціологія. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Управління*. 2004. Вип. 2. С. 81-87.
8. Зайченко М. Діагностика та корекція девіантної поведінки учнів. *Соціальна педагогіка*. 2010. № 2 (лютий). С. 41-55.
9. Клішевич Н. А. Соціально-педагогічна робота з підлітками із делінквентною поведінкою (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Київ , 2011. 20 с.
10. Колос А. О., Паськів Р. В. Психолого-педагогічна профілактика

делінквентної поведінки підлітків. *Новації та виклики юридичної освіти* : матеріали міжнар. наук. студ. конф. (м. Тернопіль, 4 жовтня 2017 р.). Тернопіль, 2017.

URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/24290/1/252.PDF>.

11. Комплексна допомога бездоглядним та безпритульним дітям : метод. посіб. / О. Безпалько та ін. Київ : Видавничий дім «КАЛИТА», 2010. 376 с.
12. Кривонос О. Б. Соціальна профілактика делінквентної поведінки підлітків. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2014. № 5 (39). С. 190-198.
13. Линник Л. М. Соціально-педагогічні засади профілактичної роботи з важковиховуваними підлітками : дис. ... канд. пед. наук : 13.01.05. Луцьк, 2006. 286 с.
14. Лютий В. П. Соціально-педагогічне забезпечення діяльності кримінально-виконавчої інспекції з ресоціалізації неповнолітніх, звільнених від покарання з випробуванням : дис. ... канд. пед. наук : 13.01.05. Київ, 2010. 296 с.
15. Методи роботи з девіантами в умовах сучасного соціокультурного середовища : методичні рекомендації / Н. Ю. Максимова та ін. Київ : Педагогічна думка, 2015. 91 с.
16. Методичні рекомендації щодо соціально-педагогічної підтримки дітей з девіантною поведінкою / уклад. : О. О. Мішкулинець. Мукачево : [б.в.], 2019. 40 с.
17. Нагорна М. С. Соціально-педагогічна профілактика асоціальних проявів у поведінці підлітків, спричинених воєнними діями. *Актуальні проблеми досліджень у галузі соціальної педагогіки і соціальної роботи* : матеріали всеукр. наук.-практич. конф. здобувачів вищої освіти (м. Харків, 19 трав. 2023 р.). Харків, 2023. С. 54-58.
18. Немченко С. Г. Педагогічна корекція девіантної поведінки старшокласників загальноосвітньої школи : монографія. Донецьк : ТОВ «ЮгоВосток, ЛТД», 2008. 262 с.

19. Окушко Т. К. Соціально-педагогічні умови корекції девіантної поведінки підлітків у позашкільних навчальних закладах : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Київ , 2009. 240 с.
20. Опольська Н. М. Права дитини в Україні : монографія. Вінниця : ВНАУ, 2019. 289 с.
21. Орел Г. О. Організація роботи з профілактики девіантної поведінки серед підлітків. *Соціальний працівник*. 2007. № 9. С. 24-31.
22. Оржеховська В. М., Федорченко Т. Є. Профілактика девіантної поведінки неповнолітніх. Черкаси : Вид. Чабаненко Ю., 2008. 342 с.
23. Психологічні аспекти ювенальної юстиції : навч. посіб. / уклад.: Л. І. Мороз, С. І. Яковенко, Ю. В. Меркулова, О. М. Пасько. Одеса : ОДУВС, 2015. 228 с.
24. Психологічні механізми адаптації девіантів до сучасного соціокультурного середовища : монографія / за ред.. Н. Ю. Максимової. Київ : Педагогічна думка, 2015. 254 с.
25. Психологія девіантної поведінки особистості : навч. посіб. / уклад.: О. Д. Сафін, С. П. Байда. Умань : Візаві, 2021. 202 с.
26. Робота з дітьми з ознаками ризикованої поведінки : метод. реком. / В. П. Остапович та ін. Київ : ДНДІ МВС України ; Харків, 2017. 95 с.
27. Свінцова П. Соціально-педагогічна робота з підлітками, схильними до правопорушень, у закладах середньої освіти. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2019. Вип. 26. Т. 2. С.143-149.
28. Седих К. В., Моргун В. Ф. Делінквентний підліток : навч. посіб. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2019. 272 с.
29. Федорченко Т. Рання профілактика негативних проявів у поведінці дітей. Київ : ТОВ «Хік», 2003. 115 с.
30. Чубук Р. В. Соціальна педагогіка : навч. посіб. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2013. 348 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Поради психолога для батьків і педагогів по роботі з проблемними підлітками

1 Доброзичливі відносини:

- повага;
- сприйняття підлітка таким, яким він є;
- відрізняти поведінку від особистості;
- конфіденційність.

2 Спеціаліст – модель здорової поведінки:

- у фахівцеві підліток бачить ті якості, які він може розвивати в собі;
- фахівець повинен бути надійним: підліток розуміє, що на нього можна покластися;
- необхідно проводити розумні межі, проявляти послідовність.

3 Володіти навичками спілкування:

- співчуття;
- вміння активно слухати;
- дайте зрозуміти, що з вами можна торкатися будь-яких питань;
- давати інформацію, відповідну віку;
- проявляти відвертий інтерес, цікавитися їх поглядами, думками;
- підліток повинен мати можливість встановити довірливі відносини з дорослим.

Додаток Б

Поради для психологів та педагогів, які працюють з девіантними підлітками

Як показати підліткам, яких цінують:

1. Під час зустрічі з молодими людьми кажіть: «Привіт».
2. Запитуйте їхню думку.
3. Давайте їм відчуття себе прийнятими.
4. Запитуйте їх про них самих.
5. Вислухайте їх.
6. Займайтеся їхніми проблемами і конфліктами до того, як вони стануть більшими.
7. Дозволяйте робити помилки.
8. Допмагайте їм вчитися на власних помилках.
9. Створюйте безпечні та відкриті взаємини.
10. Розмовляйте з ними відкрито.
11. Станьте їхнім прихильником.
12. Дайте зрозуміти, що ви завжди поруч, в їх розпорядженні.
13. Під час розмови дивіться їм в очі.
14. Скажіть їм, що готові їх вислухати в будь-який час.
15. Заохочуйте їх високо ставити «планку».
16. Вітайте їхні пропозиції.
17. Прощайте їх.
18. Завжди давайте їм ще один шанс.
19. Радьтеся з ними.
20. Дякуйте їм.
21. Будьте чесними.
22. Дайте їм зрозуміти, що ви їх друг.
23. Розділяйте з ними їхню радість і хвилювання.
24. Допоможіть їм повірити в себе.

25. Запитайте, про що вони мріють, заохочуйте їх, переконуючи в тому, що мрії можуть стати реальністю.

26. Називайте їх тільки по імені.

27. Вислуховуйте їхні історії і розповіді.

28. Дайте підлітку відчуття відповідальності.

29. Часто і невимушено кажіть компліменти.

30. Будьте доброзичливим учителем підлітка.

Додаток В

Приблизна психолого-педагогічна характеристика особистості важковиховного підлітка (заповнюється класним керівником)

Прізвище учня _____ ім'я _____

Клас _____ школа _____

Просимо Вас на основі власних спостережень відповісти на запитання, які пропонуємо.

1. Склад сім'ї (перерахувати) _____

2. Характер поведінки підлітка в школі _____

3. Найбільші типові проявлення недисциплінованості _____

4. Які заходи впливу застосовувались до учня у школі батьківським комітетом _____

педрадою _____

інспекцією в справах неповнолітніх _____

ще ким назвіть: _____

5. Успішність за останню четверть (предмет та оцінка) _____

6. Відношення до учня (які предмети найбільше любить, які ігнорує чому

7. Відношення до трудової діяльності _____

8. Які громадські доручення виконує в школі _____

9. Яке положення займає в класному колективі, взаємовідносини з товаришами _____

10. Відношення класного керівника до учня _____

11. Чим особливо цікавиться _____

12. Які гуртки, спортсекції відвідує _____
 13. Що читає _____
 14. Яку професію хоче вибрати _____
 15. Як виконує обов'язки учня _____
 16. Позитивні риси характеру _____
 17. Негативні риси характеру _____
 18. Чим займається у вільний час _____
з ким його проводить _____
 19. Що на Вашу думку допоможе в виправленні цього учня _____
-
-